

УДК 159.927.7-053.66:316.472.4

DOI 10.31652/2415-7872-2019-59-145-152

ОСОБЛИВОСТІ НЕФОРМАЛЬНИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

А. М. Килівник, В. М. Педоренко, Б. О. Заворотний

У статті розкрито особливості неформальної взаємодії осіб підліткового віку, досліджено та проаналізовано особливості спрямованості підлітків на спілкування, на себе, на справу, досліджено вияв у них типів міжособистісних відносин, проаналізовано особливості їхньої поведінки в неформальних стосунках з однолітками. Установлено, що неформальні стосунки в підлітковому віці представлені у вигляді системи симпатій та антипатій, притягань і відштовхувань, любові та ворожнечі, що відчують один до одного члени первинної групи, реалізуючи власні неофіційні групові ролі («голова», «порадник», «новатор», «розвідник ресурсів», «душа групи», «інформатор»). Підлітковий вік визначено як один із найскладніших вікових періодів, оскільки біологічні зміни супроводжуються соціальними і психологічними змінами. Для цього віку характерні певні особливості, зокрема полярність психіки, підлітковий максималізм, домінування міжособистісного спілкування з однолітками, нівелювання та конфлікти з дорослими.

Ключові слова: психологічний статус, лідер, аутсайдер, авторитет, спрямованість, міжособистісні відносини.

PECULIARITIES OF INFORMAL RELATIONSHIP OF ADOLESCENTS IN THE CONDITIONS OF SOCIAL CHANGE

A. Kiliwnik, V. Pedorenko, B. Zavorotnyi

The peculiarities of informal interaction of teenagers are revealed in the article, the peculiarities of teenagers' orientation to communication are investigated and analyzed, the expressiveness of their types of interpersonal relations in them, the peculiarities of their behavior in informal relations with peers are analyzed. It has been found that informal relationships in adolescence are represented as a system of sympathies and dislikes, attraction and repulsion, love and enmity felt by members of the primary group, realizing their own informal group roles ("chairman", "advisor", "innovator", "Resource scout", "group soul", "informant"). It was found that the majority of the investigated expressed "Rectilinear-aggressive" type of interpersonal relations, which indicates that adolescents tend to show aggressiveness and straightforwardness in their actions and statements, and the expressiveness of "Unbelievably skeptical" type of interpersonal interpersonal experience. to others. Most of the adolescents surveyed have a strong commitment to communication, indicating their desire to maintain relationships with people, focus on socializing for the sake of communication, seek social approval, show dependence on the group, and have a clear need for emotional relationships. Adolescence is defined as one of the most difficult ages as biological changes are accompanied by social and psychological changes. This age is characterized by certain characteristics, such as the polarity of the psyche, adolescent maximalism, dominance of interpersonal communication with peers, leveling and conflicts with adults.

Keywords: psychological status, leader, outsider, authority, orientation, interpersonal relationships.

Підлітковий вік є перехідним періодом і характеризується активним статевим дозріванням, орієнтацією на міжособистісну взаємодію тощо. У соціальному аспекті підлітковий період – це продовження первинної соціалізації. Потреба у спілкуванні з однолітками, яких не можуть замінити батьки, у цьому віковому періоді стоїть дуже гостро. Одна з причин важливої ролі цього спілкування – це створення прототипу дорослих узаємин, які можна реалізовувати в подальшому житті. Особливості поведінки підлітків у колективі проявляються в переважанні у них емоційної рухливості над здатністю до гальмування; тяжінні до різноманітної діяльності тощо. Саме в цей віковий період важливу роль для соціалізації підлітків, становлення їхніх ціннісних орієнтацій відіграють саме неформальні стосунки. Адже від моральної та ціннісної спрямованості цих стосунків буде залежати вектор розвитку підлітків, які включені в таку взаємодію.

Особливості неформальних стосунків у підлітковому віці досліджували такі науковці, як О. Бодальов, І. Берн, Я. Коломинський, Л. Орбан-Лембрик, Н. Журавльова та ін. Так, Я. Коломинський визначає міжособистісні стосунки підлітків як таку інформаційну, предметну взаємодію, у процесі якої реалізуються, виявляються і формуються їхні міжособистісні відносини. Дослідженням неформальних об'єднань як осередку формування протиправної поведінки підлітків досліджують Н. Головатий,

В. Веселуха, Н. Голубев, Д. Ольшанський та ін. Особливості організації соціально-педагогічної роботи з неформальними групами підлітків досліджують Н. Басов, Р. Безпалько, О. Палій, М. Шакурова та ін. Однак, незважаючи на досить значну кількість наукових праць, присвячених цій проблемі, вона досі залишається актуальною, оскільки соціальні умови життя, інформатизація суспільства, трансформація цінностей впливають на соціалізацію підлітків та особливості їхніх неформальних стосунків. Саме тому, перед нами постає завдання дослідити особливості неформальних стосунків підлітків в умовах трансформації суспільних відносин.

Метою статті є аналіз особливостей неформальних стосунків у підлітковому віці в умовах соціальних змін.

Неформальні стосунки – це система симпатій та антипатій, притягань і відштовхувань, любові та ворожнечі, що відчують один до одного члени первинної групи, реалізуючи власні неофіційні групові ролі («голова», «порадник», «новатор», «розвідник ресурсів», «душа групи», «інформатор») [1]. Неофіційна роль не так помітна, порівняно з офіційною, але суттєво впливає на активізацію життя і діяльності групи.

У цій системі відносин місце кожного індивіда не залежить від наказів і положень, а визначається його особистісними якостями: ставленням до праці, до себе, до оточуючих, до суспільства. Ось чому можливі випадки, коли людина, яка має високий соціальний статус, виявляється раптом серед тих, хто не користується повагою в колективі, а рядовий член колективу може бути його центром, серед найавторитетніших і улюблених. Місце особистості в системі неформальних відносин зазвичай розглядається в контексті таких понять, як «психологічний статус», «лідер», «той, кому надають перевагу», «аутсайдер», «той, кому не надають перевагу» («відштовхують»). Кожен член первинної групи в системі неформальних відносин має певний психологічний статус, тобто ступінь авторитету, поваги, привабливості [1].

Психологічні статуси можуть бути високими, середніми, низькими, позитивними і негативними. Структура неформальних відносин у первинній групі може бути подана у вигляді такої ієрархічної градації психологічних статусів (позицій): лідери; ті, кому надають перевагу; аутсайтери; ті, кому не надають перевагу (або нехтують ними) [1].

Високий позитивний статус мають лідери і ті, кому надають перевагу, нульовий – аутсайтери, низький чи негативний – ті, кому не надають перевагу.

Статус лідера завжди мають найавторитетніші і шановані члени колективу. Поява лідера, спілкування і взаємодія з ним викликає в оточуючих позитивні емоції. У міжособистісних конфліктах він часто бере на себе роль арбітра. Члени колективу охоче звертаються до нього за порадою й допомогою. Зазвичай, член колективу стає одним із його лідерів через свої особистісні і характерологічні особливості, професійну майстерність, характер ставлення до праці й колективу.

Лідери з позитивною суспільно корисною спрямованістю завжди є ядром колективу, їх можна порівняти з кристалами, навколо яких формується суспільна думка. Необхідно зазначити також, що в кожній первинній групі зазвичай існують два типи лідерів: емоційний та інструментальний. Функції емоційного лідера – психологічний клімат у групі, турбота про оптимальне врегулювання міжособистісних відносин. Зазвичай, він виступає в ролі арбітра, радника. Інструментальний лідер – це член групи, що бере на себе ініціативу у специфічних видах діяльності (завдяки своїй особливій компетентності в тих чи інших справах) і координує загальні зусилля на досягнення цілей [2].

Збіг лідерів в одній особі в ситуаціях спільної роботи, навчання, суспільної діяльності та відпочинку спостерігається рідко. Найчастіше специфічна сфера діяльності (навчання, праця, суспільна діяльність, дозвілля) висуває свого інструментального лідера. Універсальний лідер – це член колективу, що поєднує в собі риси інструментального й емоційного лідера.

Аутсайдер – це індивід з нульовим статусом. Майже в кожному колективі можна зустріти таких членів, котрі через якісь причини не виявили себе і знаходяться в тіні. Ставлення до них звичайно індіферентне. В одних це може бути пов'язане з адаптаційними труднощами (особливо у новачків), в інших – з характерологічними особливостями («мовчуни», «відлюдники»), у третіх – це усвідомлена позиція, у четвертих – із характеристиками самого колективу.

Той, кому не надають перевагу (або взагалі нехтують ним), – індивід із низьким, негативним статусом. Це виражається в тому, що його ігнорують члени колективу, явно і відкрито демонструючи свою неповагу чи ворожість. Наявність того, кому не надають перевагу в колективі, свідчить про напруженість у системі міжособистісних відносин, певні недоліки у виховній та організаційній роботі [2].

Неформальні спільноти учнів, нерідко формуються й розвиваються в рамках офіційних груп, що іноді має сильний вплив на становлення особистості і окремих школярів, і на формування всього класу в цілому.

Сплеск неформальних узаємин школярів спостерігається саме в підлітковому віці й нерідко надмірна емоційна насиченість міжособистісних контактів – чи не перше, що відзначають всі без винятку психологи, як тільки мова заходить про підлітковий вік. Прагнення проявити себе як особистість, індивідуалізуватися в референтній групі, вимагає від підлітка пошуку нових каналів трансляції своєї індивідуальності, що

забезпечують найбільші, як йому здається, можливості для самовираження й самоствердження. Узаємини із значущими однолітками стають для підлітка на цьому етапі воістину особистісно утворюючими, відносна ж цінність для нього взаємин з дорослими помітно знижується порівнянно з попереднім віковим періодом [5].

Іншими словами, визначальним в цей віковий період виявляється тип узаємин «дитина – значимий ровесник», а залежним – «дитина – значимий дорослий». Подібна якісна переорієнтація особистості, що розвивається в умовах школи абсолютно закономірно призводить до не менш якісного переструктурування класу. При цьому бурхливо наростає значущість для учнів їх власних неформальних взаємин, що відображає характер цих зв'язків настільки, наскільки стрімко формується неформальна структура класу, яка нерідко не просто не збігається з його офіційною структурою, але часом безпосередньо їй суперечить. У цьому випадку, незважаючи на ілюзію незмінності і уявну стабільність учнівської групи (як правило, на межі початкової та середньої школи, у класах не відбувається істотної зміни складу учнів), в психологічному сенсі вона принципово змінюється і, власне, перетворюється в нову учнівську групу, що характеризується таким набором соціально-психологічних феноменів міжособистісних відносин, який традиційно розцінюється як специфічний саме для підліткових спільнот з пануванням у них неформальної субкультури [7].

Відносини з однокласниками у підлітків носять уже досить стабільний і вибірково-вибірковий характер. У реальності цієї динаміки легко перекопатися на практиці. Так, наприклад, психологи, які проводять соціометричні виміри в молодших класах, виявили цікаву закономірність: якщо перед початком опитування спеціально не нагадати школярам, щоб вони не забували відсутніх в цей день учнів, останні зазвичай не згадуються в бланках і потрапляють в категорію ізольованих. Якщо ж повторити опитування через кілька днів, коли ці, нібито не обрані однокласниками школярі будуть присутні в класі, в категорію ізольованих потраплять уже інші учні, які беруть участь у дослідженні на цей раз. Що стосується підлітків, то подібна перевірка на стабільність міжособистісних зв'язків з однолітками дає принципово інший результат: кількість виборів і відкидання, які конкретний школяр отримує в ході соціометричного дослідження, практично не залежить від того, знаходиться він в класі чи ні, безпосередньо в момент проведення опитування. Вирішальним тут виявляється не сам по собі факт його реальної присутності або відсутності, а ступінь і характер ідеальної представленості його особистості в свідомості однокласників, що в кінцевому результаті й забезпечує відносну стабільність інтимно-особистісних узаємин підлітків [6].

Яскравим показником розвитку в підлітка вибірково-вибіркової в стосунках з однолітками можуть слугувати стихійно сформовані й відносно стійкі дружні діади й угруповання. Як правило, в умовах школи формуються й паралельно існують чотири типи таких дружніх спільнот.

Перший із них представляють досить великі (від чотирьох і більше осіб) стійкі групи школярів, які формуються навколо своєрідного центру. У цій іпостасі виступають або один популярний в класі учень, або сполучення дружня діада, до складу якої входять два популярних підлітка. Одна з основних особливостей такої дружньої компанії полягає в тому, що її члени надають перевагу своїм узаєминам з «центром», а не зв'язкам між собою, які носять швидше приятельський, ніж дружній характер. Іншими словами, відмінною рисою такої неформальної групи є наявність яскраво вираженого й визнаного всіма лідера (або лідерів), ступінь близькості з яким значною мірою опосередковує взаємини всіх інших [4].

Але подібний «розподіл сил» далеко не завжди характеризує систему міжособистісних відносин у дружніх спільнотах. Як показують психологічні дослідження, нерідко у великому стійкому дружньому угрупованні, незважаючи на наявність у ньому найбільш популярного однокласника, відсутнє виражене прагнення до переважаючого спілкування саме з цим лідером, а тим більше – тільки з ним. Групи другого типу тримаються не тільки на лідерів, скільки на значущості та привабливості для підлітків спілкування з групою в цілому [4].

Третій і четвертий типи груп найчастіше складаються з «новачків», аутсайдерів і школярів, друзі яких змінили місце навчання. У цих випадках це або стійкі діади, рідше тріади, або «осколкові» групи, які утворюються у зв'язку з тим, що деякі школярі позбавлені можливостей зав'язати не тільки дружні, але і навіть приятельські стосунки зі своїми однокласниками.

Безперечна активізація й різко зростаюча значущість неформального життя класу для більшості школярів-підлітків ще не означає, що можна апіорі приписувати будь-якій учнівській групі високу референтність в очах кожного підлітка, а, тим паче, розглядати її як єдино значущу для нього групу членства. Чи є вона дійсно такою, залежить від того, наскільки широкі можливості відкриває вона для підлітка щодо прояву його індивідуальності, наскільки сприятливі в ній умови для розширення й поглиблення його міжособистісних зв'язків, задоволення його статусних домагань, а в кінцевому результаті – для реалізації потреби «бути особистістю» і сприйматися іншими як така [6].

Цілком очевидно, що ні одна реальна контактна група не надає всім своїм членам однакової можливості для розвитку особистості. Не є винятком з цього правила і шкільний клас. Насправді велика частина учнів

виявляється відтісненою на периферію групи: ці низько статусні школярі не можуть не тільки істотно впливати на своїх товаришів по навчанню, а й повноцінно брати участь у житті класу. Такий підліток повністю позбавляється можливості в рамках школи задовольнити свою потребу в самоствердженні, успішно індивідуалізуватися, а потім й інтегруватися в класі і тому починає активний пошук інших спільнот, членство в яких дозволило б йому компенсувати свої особистісні невдачі в учнівській групі. У цьому випадку відбувається неухильне підвищення в його очах референтної нової для нього групи членства і зниження значимості класу.

Окрім того, як відзначають дослідники, якщо для підлітка шкільний клас перестає бути референтною групою, то, як правило, у нього різко знижується інтерес і до спілкування з ще недавно значущими для нього дорослими. При цьому цей процес, в цілому природний для підліткового віку, і протікає він значно швидше, ніж в ситуації, коли підліток займає сприятливу позицію в системі міжособистісних відносин класу. Так, наприклад, емпірично зафіксовано, що «благополучні» школярі-підлітки приблизно в три рази частіше, ніж члени класу з низьким статусом, використовують думку дорослих (першочергово батьків і вчителів) у якості певного орієнтиру при оцінці морально-етичної сторони своїх учинків. Цьому легко знайти пояснення, якщо урахувати той факт, що нерідко норми й цінності нової значимої для підлітка позашкільної референтної групи його членства не просто не збігаються із загальноприйнятими нормами і цінностями, а часом прямо суперечать їм, представляючи собою більш-менш жорсткий підлітковий «кодекс честі» («кодекс підлітковості»), що іноді спирається на уявлення про верховенство групових норм над цінностями широкого соціуму [4].

Неформальні взаємовідносини підлітків не тільки не втрачають для них своєї значимості, а й набувають особливої цінності, так як є свого роду випробувальним «полігоном», на якому відпрацьовуються, апробуються, перевіряються на вірність стратегія і тактика майбутнього «дорослого» життя. Саме з цим пов'язане прагнення підлітків розширити і поглибити своє спілкування і взаємодію з соціальним оточенням.

Ми провели емпіричне дослідження з використанням таких психодіагностичних методик: методика діагностики спрямованості особистості (Б. Бассе); «Диагностика межличностных отношений (ДМО)» (Л. Н. Собчик); «Опросник межличностных отношений (ОМО)» (У. Шутц) [3].

Так, у результаті проведення дослідження особливостей неформальних стосунків в підлітковому віці було виявлено, що більшість досліджуваних (35,7%) мають виражену спрямованість на спілкування, що вказує на прагнення респондентів підтримувати стосунки з людьми, орієнтуватися на спільну діяльність (не обов'язково для виконання справи, а заради самого спілкування). Ці досліджувані прагнуть соціального схвалення, вони залежні від групи й мають яскраво виражену потребу в емоційних стосунках.

Спрямованість на себе виражена у 33,5% досліджуваних, що вказує на їхню орієнтацію на пряме винагородження та задоволення, агресивність у досягненні статусу, схильність до суперництва, тривоги, інтровертованість, роздратованість, прагнення до влади. Таким чином, спрямованість на себе характеризується перевагою мотивів досягнення особистого добробуту, прагнення підтвердити особисту першість та престиж. У цьому випадку підліток частіше зайнятий собою, своїми почуттями, переживаннями, мало реагує на потреби оточуючих, байдужий до своїх обов'язків.

У 30,8% досліджуваних виявлено високу спрямованість на справу, що вказує на зацікавленість досліджуваних у вирішенні ділових проблем, виконанні роботи найкраще, орієнтацію на ділову співпрацю, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення загальної мети.

Показники спрямованості підлітків представлені на рис. 1.

У результаті виконання методики «Диагностика межличностных отношений (ДМО)» (Л.Н. Собчик) було виявлено, що за «Власне-лідуючим» типом міжособистісних відносин 12,5% досліджуваних отримали високі показники. Це вказує на те, що досліджувані підлітки прагнуть лідувати у стосунках, об'єднувати навколо себе інших. За «Незалежно-домінуючим» типом 15,6% досліджуваних мають високі показники, що вказує на їхнє прагнення бути незалежним у своїх діях, думках тощо. У 21,8% досліджуваних виражений «Прямолінійно-агресивний» тип міжособистісних відносин. Це вказує на те, що підліткам властиво проявляти агресивність і прямолінійність у своїх діях та висловлюваннях. «Недовірливо-скептичний» тип міжособистісної взаємодії виражений у 21,8% досліджуваних, що вказує на їхню недовірливість до оточуючих, вони ставлять під сумнів їхні слова.

За типом міжособистісних відносин «Покірно-сором'язливий» було виявлено, що цей тип виражений у 12,5% респондентів, що вказує «покірність» досліджуваних у стосунках, схильність піддаватися впливу значимих однолітків, рідше дорослих. У досліджуваних підлітків найменш вираженим є «Залежно-слухняний» тип міжособистісних відносин (3,4%). Це вказує на те, що вони у стосунках як правило підкорюються лідеру, беззаперечно виконують усі його накази чи прохання. Дотримання групових норм і правил для них є обов'язковим. «Співробітницько-конвенційний» тип міжособистісних відносин виявлений у 6,2% респондентів. Саме цей тип міжособистісних відносин передбачає співпрацю,

врахування думки всіх членів групи. «Відповідально-великодушний» тип міжособистісних відносин виявлений у 6,6% досліджуваних, що вказує на схильність респондентів брати на себе відповідальність за виконання певних справ, що швидше є свідченням і проявом їхньої великодушності, ніж прагнення як такого.

Рис. 1. Показники спрямованості підлітків (за методикою Б. Басса).

Показники міжособистісних відносин підлітків представлені на рис. 2.

Рис. 2. Показники міжособистісних відносин підлітків (за методикою Л.Н.Собчик).

За шкалою «Домінування» 44% досліджуваних отримали високі показники. Це вказує на те, що ці респонденти прагнуть домінувати, займати лідерську позицію у стосунках. Як правило, підлітки з прагненням домінувати у стосунках починають диктувати іншим правила поведінки, впливають на розподіл ролей та ярликів. За шкалою «Дружелюбність» 56% досліджуваних отримали високі значення. Ці досліджувані, як правило, позитивно налаштовані щодо оточуючих та комунікабельні, для них більш властиве підпорядкування або ж незалежність у власних вчинках і думках. Власне межа між підпорядкуванням і самостійністю залежить від специфіки та міри прояву дружелюбності. Показники типів міжособистісної взаємодії підлітків представлені на рис. 3.

Результати дослідження психологічних особливостей неформальних стосунків у підлітковому віці за методикою «Опросник межличностных отношений (ОМО)» (У. Шутц) показали, що високі показники за субшкалою «Je» отримали 25% досліджуваних. Це вказує на те, що досліджувані підлітки комфортно почувують себе серед ровесників і прагнуть перебувати в їх оточенні. Низькі показники за цією субшкалою

отримали 22,2% досліджуваних. Це є свідченням того, що ця група досліджуваних некомфортно почуває себе серед людей і швидше за все прагнуть уникати їх. Середні показники отримали 52,8% респондентів. Це вказує на те, що досліджуваним переважно комфортно серед людей, але можуть виникати ситуації, коли досліджуваним хочеться побути наодинці.

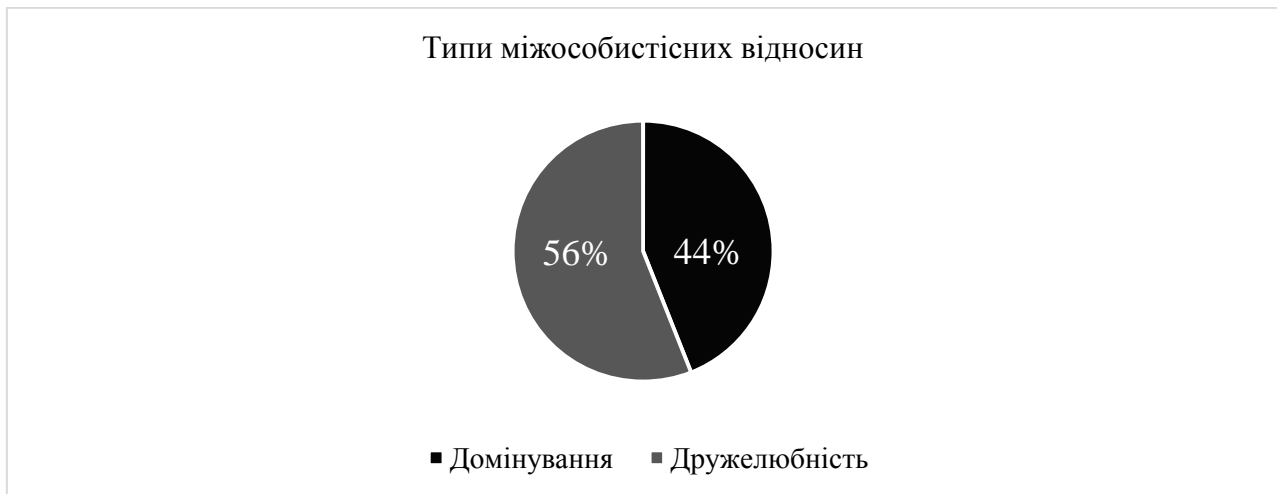

Рис. 3. Показники типів міжособистісної взаємодії підлітків (за методикою Л.Н.Собчик).

Високі показники за субшкалою «Iw» шкали «Включеність» отримали 22,2% досліджуваних. Ці результати вказують на те, що досліджувані прагнуть бути включеними в цю групу, бути прийнятими членами цієї групи. Низькі показники отримали 33,5% досліджуваних. Це вказує на те, що досліджувані прагнуть спілкуватися із невеликою кількістю людей. Середні показники отримали 44,3% досліджуваних, що вказує на їхню схильність проявляти вказані прагнення залежно від ситуацій.

Варто зазначити, що субшкала «Ie» шкали «Включеність» демонструє прагнення підтримувати інших людей, їхні інтереси в процесі виконання спільної діяльності, бажання перебувати серед людей. Субшкала «Iw» вказує на прагнення досліджуваного, щоб інші люди підтримували і сприяли включенню досліджуваного у спільну роботу тощо. Власне шкала «Включеність» призначена для дослідження рівня розвитку потреби створювати і підтримувати доброзичливі стосунки з іншими людьми, на основі яких виникає взаємодія і співпраця тощо.

Високі показники за субшкалою «Ce» шкали «Контроль» отримали 5,6% досліджуваних. Це вказує на те, що респонденти прагнуть брати на себе відповідальність, займати провідну роль у групі. Низькі показники за цією субшкалою отримали 41,7% досліджуваних. Це вказує на те, що досліджувані прагнуть уникати відповідальності й необхідності приймати рішення. Варто зазначити, що 5,4% досліджуваних отримали дуже низькі результати за цією субшкалою. Дуже низькі результати вказують на тенденцію, характерну для низького рівня, але із наявністю компульсивності. Значна кількість підлітків отримала середні показники за цією шкалою (47,3%).

За субшкалою «Sw» високі показники отримали 22,5% досліджуваних. Такі результати свідчать про те, що респонденти виявляють тенденцію до залежності й вагаються під час прийняття рішення, що може бути зумовлене прагненням уникнути конфліктної ситуації, зберегти нормальні відносини. Низькі показники отримали 24,8% досліджуваних. Це вказує на те, що учні з такими результатами не мають контролю над собою і своєю поведінкою. Дуже низькі показники за цією субшкалою не виявлені в жодного респондента. Середні показники прояву цієї субшкали мають 52,7% досліджуваних.

Варто зазначити, що субшкала «Ce» спрямована на виявлення прагнення керувати іншими людьми, приймати рішення. Субшкала «Sw» спрямована на виявлення потреби підкорятися іншим людям, їхній думці і прийнятим рішенням.

Високі показники за субшкалою «Ae» шкали «Афект» отримали 13,9% досліджуваних. Це вказує на те, що досліджувані підлітки мають схильність установлювати близькі, інтимні стосунки з іншими людьми. Окрім того, 2,8% респондентів отримали дуже високі показники за цією субшкалою, що вказує на наявність компульсії у відповідних тенденціях. Низькі показники отримали 36,1% досліджуваних, що вказує на обережність досліджуваних у встановленні міжособистісних стосунків, намагання їх уникнути. Дуже низькі показники отримали 5,6% досліджуваних. Середні показники отримали 41,7% респондентів.

Високі показники за субшкалою «Aw» отримали 13,9% досліджуваних, що вказує на потребу, щоб з ними встановлювали міжособистісні стосунки інші люди. Низькі показники вказують на велику обережність досліджуваних при встановленні глибоких емоційних зв'язків (38,4%).

Особливість установалення близьких відносин у підлітковому віці зумовлена його специфікою, так у встановленні інтимних стосунків підлітки досить відкриті, особливо якщо в них немає негативного попереднього досвіду. Можна припустити, що емоційний інтелект у підлітків ще мало розвинений, що заважає їм розуміти власні емоції і переживання і емоції, й переживання інших людей. Низькі показники за цією шкалою в підлітків можуть указувати на недовіру до оточуючих, можливо в досліджуваних присутній негативний досвід, у результаті чого вони досить обережно підходять до встановлення близьких, інтимних стосунків.

Субшкала «Ае» призначена для дослідження прагнення бути в близьких, інтимних стосунках з іншими людьми. Субшкала «Аw» призначена для визначення прагнення, щоб інші люди прагнули близькості з досліджуваними, ділилися з ними інтимними почуттями. Показники міжособистісних стосунків підлітків представлені на рис.4.

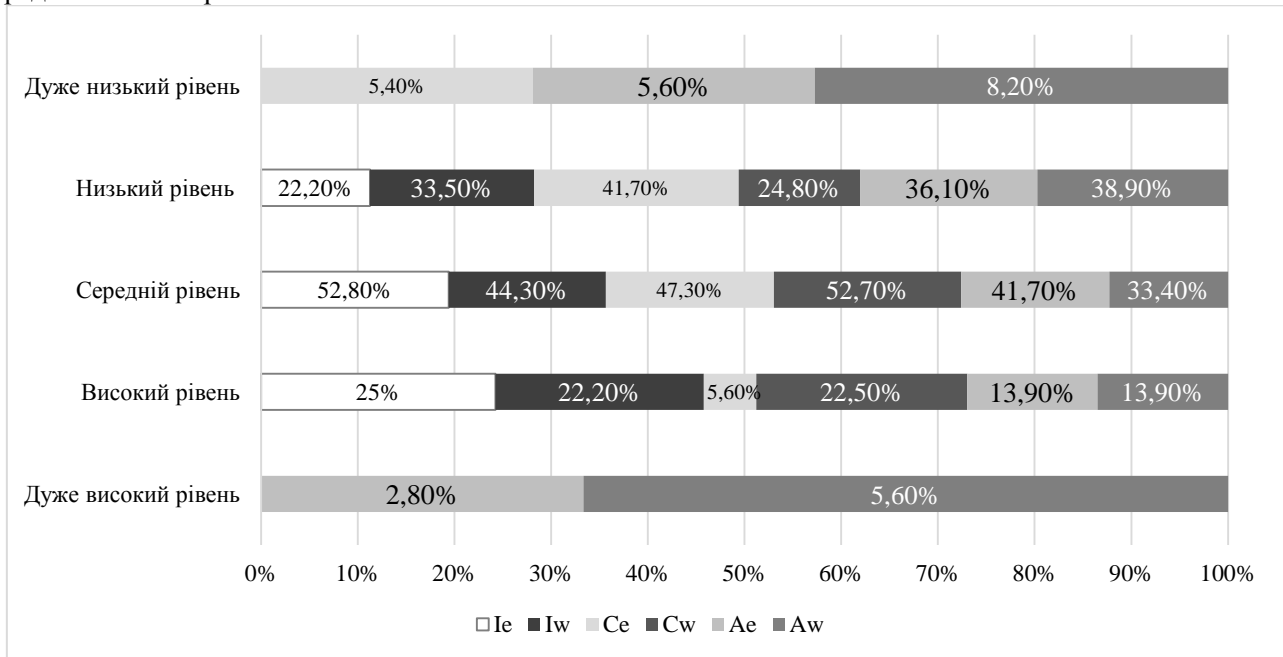

Рис. 4. Показники міжособистісних стосунків підлітків (за методикою У.Шутца).

Отже, неформальні стосунки в підлітковому віці представлені у вигляді системи симпатій та антипатій, притягань і відштовхувань, любові та ворожнечі, що відчувають один до одного члени первинної групи, реалізуючи власні неофіційні групові ролі («голова», «порадник», «новатор», «розвідник ресурсів», «душа групи», «інформатор»). Підлітковий вік є одним із найскладніших вікових періодів, оскільки біологічні зміни супроводжуються соціальними і психологічними змінами. Для цього віку характерні певні особливості, зокрема полярність психіки, підлітковий максималізм, домінування міжособистісного спілкування з однолітками, нівелювання та конфлікти з дорослими.

Саме тому більшість осіб підліткового віку спрямовані на спілкування, що власне і зумовлено провідною діяльністю в цьому віковому періоді. Значна частина підлітків має виражену спрямованість на себе. Що стосується особливостей міжособистісної взаємодії, то більшість підлітків обирають прямолінійно-агресивний і недовірко-скептичний тип міжособистісних відносин. Найменш вираженим у них є залежно-слухняний тип міжособистісних відносин. У подальших дослідженнях доцільно було б дослідити відмінності в неформальних стосунках хлопців і дівчат, а також їхній вплив на професійне самовизначення.

Література

1. Головаха Є.І. Психологія людського взаєморозуміння / Є.І. Головаха. – К.: Україна-Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
2. Дербенев Д.П. Социальная адаптация подростков / Д.П. Дербенев // Социальный журнал.– 1997.– № 1-2.– С. 28-37.
3. Рукавишников А. А. Диагностика межличностных отношений / А.А. Рукавишников // Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп.– М., 2002.– С.167-171.
4. Журавльова Н. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Н. Журавльова // Психолог. – 2008. – № 12. – С. 3-9.
5. Орбан-Лембрик Л.Б. Спілкування як соціально-психологічний феномен. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія/ Л.Б. Орбан-Лембрик. – Вип. 8, Ч. 1. – Івано-Франківськ, 2003. – С 3-10.

6. Томчук М.І. Психолого-педагогічні засади розвитку та корекції особистості у навчально-виховному процесі / За науковою редакцією Томчука М.І. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: ПП «ГД «Едельвейс і К», 2014. – 168 с.
7. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В.Хесле // Вопросы философии. – 2000.– № 10.– С. 31-39.

References

1. Holovakha Ye.I. Psykholohiia liudskoho vzaiemorozuminnia / Ye.I. Holovakha. – K.: Ukraina-Institut sotsiologii NAN Ukrainy, 2002. – 223 s.
2. Derbenev D.P. Socialnaya adaptaciya podrostkov / D.P. Derbenev // Socialnyj zhurnal.– 1997.– № 1-2.– S. 28-37.
3. Rukavishnikov A. A. Diagnostika mezhlichnostnyh otnoshenij / A.A. Rukavishnikov // Fetiskin N. P., Kozlov V. V., Manujlov G.M. Socialno-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malih grupp.– M., 2002.– С.167-171.
4. Zhuravlova N. Psykholohichna dopomoha pidlitkam u vyrishenni mizhosobystisnykh problem / N. Zhuravlova // Psykholoh. – 2008. – # 12. – S. 3-9.
5. Orban-Lembryk L.B. Spilkuvannia yak sotsialno-psykholohichni fenomen. Zbirnyk naukovykh prats: filosofii, sotsiologii, psykholohii/ L.B. Orban-Lembryk. – Vyp. 8, Ch. 1. – Ivano-Frankivsk, 2003. – S 3-10.
6. Томчук М.І. Психолого-педагогічні засади розвитку та корекції особистості у навчально-виховному процесі / За науковою редакцією Томчука М.І. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: ПП «ГД «Едельвейс і К», 2014. – 168 с.
7. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В.Хесле // Вопросы философии. – 2000.– № 10.– С. 31-39.

УДК 378.015.31:159.923.2

DOI 10.31652/2415-7872-2019-59-152-158

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Л. І. Коломієць

orcid.org/0000-0002-1309-5761

Г. Б. Шульга

orcid.org/0000-0003-3402-1494

У статті розкрито аспекти проблеми розвитку професійної рефлексії студентів закладів вищої освіти, визначено її значущість для реформації сучасної вищої освіти на засадах екологічності педагогічної взаємодії, компетентнісного підходу. Професійну рефлексію схарактеризовано в контексті системної особистісної властивості. Конкретизовано, що цілеспрямований розвиток у студентів здібностей до професійної рефлексії збагачує складові майбутньої фахової діяльності. Розвиток професійної рефлексії вимагає використання цільового арсеналу засобів, що сприятимуть осмисленню студентами процесу накопичення й структурування фахового досвіду. Здійснено розгляд змісту і складових професійної рефлексії, запропоновано авторський погляд на систему супроводу її розвитку в студентів.

Ключові слова: професійна рефлексія, особистісно-професійний розвиток, студенти закладів вищої освіти, фахівці з соціальної роботи, суб'єкт професійної діяльності.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS' ASPECTS PROFESSIONAL REFLEXIA DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL WORK PROFESSIONALS

L. Kolomiets, G. Shulga

The article deals with problems' aspects of students' professional reflexia development of students of institutions of higher education, determine its significance for reformation the modern higher education on base on ecology of pedagogical interaction, competency approach. Professional reflexia is characterized in the context of personal quality – determinant of professional students' subjection of future social work professionals. Professional reflexia assures the comprehension of professional actions, the ability to analyze the diverse situations of professional activity, planning, control and selfcontrol in the process of interpersonal interaction, awareness own ideological, ethical, value expectations and building communication and behavior strategy according with them.

It is defined the importance of develop reflexive students' abilities of future specialists in social work for forming the professional identification, assimilation of ethical principles, acceptance of professional roles, rules, norms, requirements and values of a specialty. It is concretized, that purposeful development of students' ability to professional reflexia (reflexive